

МАЂАРСКО ДРУШТВО У ТРАНЗИЦИЈИ

У постсоцијалистичкој ери у економском животу Мађарске почеле су дубоке промене од којих су најважније приватизација и улазак страног капитала. Захваљујуће томе, почеле су снажне диференцијације, које су постале видљиве у просторном и у друштвеном погледу. Главни град земље, Будимпешта и севенозападни део Мађарске, почели су се развијати динамично, док су јужни и источни део државе стагнирали.

Све је то утицало и на друштвену диференцијацију: У 1998 године разлике између 10% најбогатјих и 10% најсиромашнијих слојева у друштву биле су 5,8:1, док су у 2000 години оне биле 9:1. Незапосленост и сиромаштво постали су свакодневне појаве. За решавање дубоких социјалних проблема нису пронођена до данас одговарајућа средства.

Кључне речи: мађарско друштво, транзиција, социјална диференцијација, незапосленост, сиромаштво.

Увод

Приликом пописа становништва 1910. године у Мађарској је 61%, а 1930. године 51% популације живело од пољопривреде и све до аграрне реформе 1945. године земља је, заједно с Пољском, на овим просторима била једина велепоседничка. Наиме, између два светска рата половина земљишта била је у власништву велепоседника који су чинили 1% поседника, а имали више од 100 катастарских јутара, док скоро једна трећина оних који су живели од пољопривреде није ни имала земље или је поседовала минималне површине. Због тога, све до краја Другог светског рата биле су упадљиве друштвене разлике с једне стране, између развоја индустрије, културе и градске инфраструктуре, и с друге стране опстанка латифундија. Организацијом посла, традицијом и начином живота на латифундијама конзервиран је низ феудалних остатака. У Мађарској је аграрна реформа извршена 1945. године, а потом је дошло до потпуне промене привредне, политичке и културне елите. Извршена је национализација приватног власништва (индустријског и банкарског капитала), а касније (1960. године) дошло је до потпуне колективизације пољопривреде. "Изградња" социјализма совјетског типа је остварена. Друштво је 1956. године устало управо против овог система. Упркос томе што су је совјетске трупе угушиле, револуција је утицала да од почетка шездесетих година систем почне да омекшава и све више се удаљава од совјетског модела социјализма. Између елите власти и мађарског друштва створен је прећутни компромис и у том оквиру елита на врху суздржала се од мешања у приватни живот грађана, углавном је подносила да они – пре свега помоћу додатног рада – подижу свој животни стандард и да се осамостале од државне власти, док је друштво заузврат прећутно трпело владавину елите на власти" (*Andorka, 1997. 588*).

За 40 година социјализма одвијала се велика индустријализација која је пре свега погодовала Будимпешти и североисточним, односно рударским крајевима земље који су територијално налазиле ближе Совјетском Савезу, а били су и индустријски развијенији. Упркос томе што су плате биле мале, запосленост је била потпуна и развијало се егалитаристичко друштво. Године 1988. на основу дохотка по члану породичног домаћинства просечни приходи највишег 10%-ног слоја били су 5,8 пута већи у односу на приходе најнижег 10%-ног слоја. Социјализам није створио друштво благостања, али је створио потпуну запосленост и развијен систем социјалног збрињавања (бесплатно образовање, здравствено и пензијско осигурање, дечији додатак итд) чиме је људима обезбеђена сигурност. Истовремено социјалистички систем економски постаје све мање ефикасан, због чега 1990. године долази до његовог слома и започиње стварање новог друштвено-економског система који социолози у Мађарској све чешће називају "новим капитализмом" (*Szalai*

2001, *Gazsó-Laki* 2004.), односно у међународној стручној литератури се назива "неолибералним капитализмом" или "глобалним капитализмом".

У Мађарској се 1990. године одвијала економска и политичка промена власти, а истовремено и делимична промена елите. У том процесу слој економске и редистрибутивне елите из друге линије у чијем саставу су били млађи, образованији људи који су говорили језике, упешно се пребацио у нови капитализам, а чланови новоформираних странака заузели су нова елитна места у економском, политичком и културном животу. У овом контексту поставља се питање у коликој мери су ове промене допринеле модернизацији мађарског друштва? Ово питање је актуелно и због тога што се ни између два светска рата, а ни у социјализму није успело са свеобухватном модернизацијом целокупног друштва. *R. Münch* (1993) је за разлику од *W. Rostowa* који је писао само о економској модернизацији израдио нову теорију модернизације слично – *Парсону*, али и више, те разликује четири подсистема (*Табела бр. 1*): *економски* подсистем који производи производе за покривање основних егзистенцијалних потреба; *политички* подсистем у којем се доносе одлуке заједнице; подсистем *заједнице* који обезбеђује интеграцију друштва и на крају *културни* подсистем у којем је остварен консензус у вези са питањем норми и вредности.

Табела бр. 1. *Теорија модернизације*

Подсистеми модернизације	Циљеви	Резултати
1. економски	рационалност	ефикасно тржишно привређивање, високи животни стандард
2. политички	слобода	вишепартијска грађанска демократија
3. заједнице	солидарност	интегрисано друштво, ниједан друштвени слој није искључен из предности модернизације
4. културни	активно формирање средине	већину друштва карактеришу модеран менталитет и схватања

Извор: на основу *Müncha*, 1993. индивидуално

Према *Münchi* сва четири подсистема су подједнако важна, а за успешну реализацију модернизације неопходно је да се ови подсистеми не одвајају, већ да остану у тесном узајамном дејству и служе узајамном јачању.

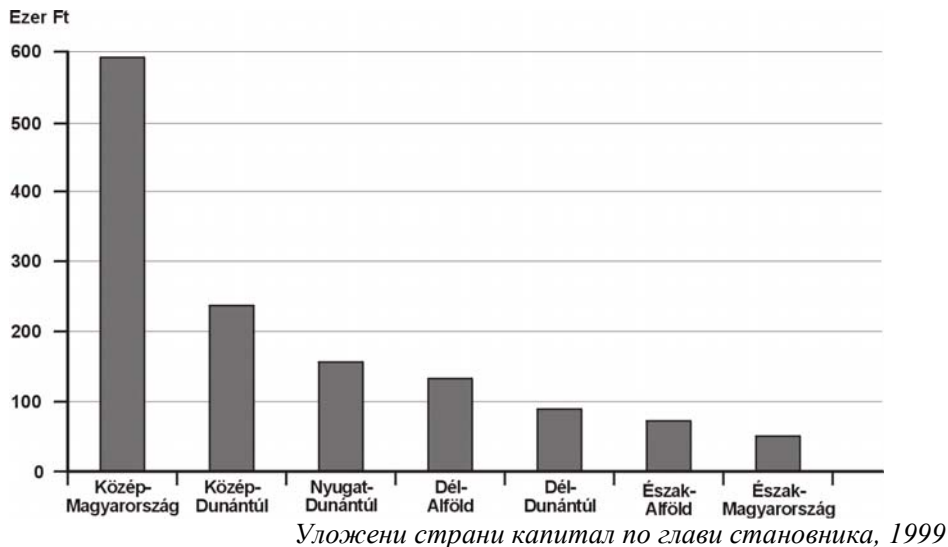
Привреда у транзицији

Почетком деведесетих година – а местимично и раније – уочено је низ појава на појединим подручјима. Западна погранична подручја дуго присиљена на стагнацију почела су да се развијају, инострани капитал брзо је продро у мађарску привреду. Улагања су се сконцентрисала пре свега у Будимпешти, дуж путног правца Беч-Будимпешта и у појединим великим градовима. Улагање страног капитала усмерено ка Будимпешти било је изузетно високо не само у домаћим, већ и у средњоисточно европским сразмерама (*Табела бр. 1*).

Док су главни град и поједини велики градови брзо и једноставно прешли на приватно предузетништво утемељено на тржишном привређивању, деценијама развијана индустријска подручја доспела су у тешку економску кризу и незапосленост. Кризне регије (регије тешке индустрије) кратко време су уживале у финансијској подршци владе. Међутим, ово је било довољно само за продужавање агоније. Распад совјетског тржишта је негативно утицао на битан део прехранбене индустрије која је била смештена у аграрним подручјима, нпр. индустрија

конзерви и прераде меса углавном се налазила у малим градовима, а радници су живели у оближњим насељима. Ова предузећа су пропала, или су драстично смањила производњу што је углавном погађало сеоско становништво. Наиме, они су били први на листи за отказ јер се желело уштедети на путним трошковима (што је у социјализму била такође обавезна накнада за раднике путнике).

1. слика

Хиљаду форинти

Средња Мађарска	Средње Задунавље	Западно Задунавље	Јужна Низија	Јужно Задунавље	Северна Низија	Северна Мађарска
--------------------	---------------------	----------------------	-----------------	--------------------	-------------------	---------------------

Извор: Kovács 2003. 53 п.

Почетну фазу постсоцијалистичког прелазног периода карактерисао је општи недостатак капитала. Држава је приватизацију потпомагала на разне начине. На пример, за приватизацију државних предузећа и оснивање нових приватних предузећа давани су веома повољни кредити. У прелазном периоду привредна рецесија са почетка постсоцијализма покренула је низ негативних процеса, који се најбоље могу илустровати драстичним падом домаће бруто производње и реструктурирањем привреде (Слика бр. 2), овом приликом је међу привредним гранама најдинамичније напредовала услужна делатност (Слика бр. 3). Индустрија је након назадовања деведесетих година у другој половини деценије такође кренула у развој. Међутим, пољопривреда ни након 12 година од промене система није стала на пут сигурног развоја. У постсоцијализму се уочава експлозивни раст незапослености: фебруара 1993. године број незапослених је достигао 705 хиљада, када је забележена стопа од 13,6 процената незапослености. Највећа деградација радне снаге одвијала се у пољопривреди. Док је 1990. године број запослених у пољопривреди износио 693 хиљаде, већ је 2004. године њихов број опао на 204,9 хиљада. Смањен је број запослених и у прехранбеној индустрији, али не толико драстично као у пољопривреди (1990. године: 234,3 хиљаде; 2002. године: 161,1 хиљада). Број *незапослених* по типовима насеља био је неравномеран у односу на број становништва. У овом погледу Будимпешта је била у најповољнијем положају, док су села доспела у најнеповољнији положај. "Док је само нешто мало више од једне трећине становништва (37,2%) земље живело на селу, а од радно активног становништва само 33%, а 43,6%

незапослених живи на селу. Стопа незапослености сеоског становништва 2,6 пута је већа од вредности која карактерише главни град." (Tóth E. 1998, 61. п.).

Слика бр. 2.

Индекс волумена бруто домаћих производа, од 1980 до 2002. године
Volume indices of GDP, 1980–2002

Легенда: 1 – Бруто домаћи производ; 2 – Пољопривреда, шумско и ловно газдинство, риболов;
3 – Индустрија и грађевинарство; 4 – Услуге.

Извор: Национални рачуни Мађарске, 2001–2002. Централни завод за статистику, 12. п.

У екстремним случајевима има села у којима стопа незапослености достиже и 70 до 80%. Актуелне владе су за ублажавање незапослености дуго времена примењивале првенствено пасивна средства (додатак за незапослене, додатак на доходак, социјалну помоћ), која су само продужавала незапосленост. Активна тржишна подршка радној снази (рад од јавног интереса, преквалификација, додатак за плате) у целини показала је само незнатне резултате у повећању броја запослених.

Након промене система до средине деценије у мађарском друштву постепено су покренути позитивни процеси, а њихов утицај осећа се у побољшању просторне структуре и животних услова битног дела становништва. Од 1994. године почиње раст ГДП-а (Слика бр. 2), који је на почетку био веома скроман, али ускоро је достигао и чак се удвостручио у односу на просек раста ГДП-а у Европској унији. Раст ГДП-а је достигао највећу вредност 2000. године, када је износио 5,2%. Изразито висок ГДП био је у Будимпешти.

Слика бр.3.

Распоред бруто додате вредности по гранама по текућој цени,
од 1980. до 2002. године
Gross value added by industries at current prices, 1980–2002

Легенда: 1 – Остале услуге; 2 – Транспорт, складиштење, пошта, телекомуникација; 3 – Трговина, поправке, смештајне услуге; 4 – Грађевинска индустрија; 5 – Рударство, прерађивачка индустрија, снабдевање електричном енергијом, гасом-, топлотном енергијом и водом; 6 – Пољопривреда, рибарство.

Извор: Национални рачуни Мађарске, 2001–2002. Централни завод за статистику, 12.

У главном граду 2002. године живело је 17% становништва, које је остварило 36% ГДП-а. Изразито је високо учешће Будимпеште у погледу произведеног ГДП-а у области услуга, а и у овом оквиру пре свега финансијске делатности (62,2%), послова некретнинама, давања у закуп (48,6%) и трговине (41,8%). Услед тога у регионалној политици се са правом јављају настојања ка децентрализацији земље, с циљем да се добра у порасту сразмерније распореде између главног града и регионалних центара земље.

Број и проценат евидентираних незапослених након што је 1993. године достигао врхунац, континуирано опада (уз периодични раст), због тога је у Средњоисточној Европи 2000. године стопа незапослености најнижа у Мађарској, 5,8%, што износи око 350 хиљада евидентираних незапослених. У области незапослености и запошљавања и даље постоје велике територијалне разлике унутар земље (Слика бр. 4). Даље расте број незапослених који живе у насељима у унутрашњости. Године 1998. 42,6% од незапослених жена и 45,9% од незапослених мушкараца живело је на селу (G. Fekete 2002), док је само 36% целокупног становништва живело на селу.

Слика бр. 4.

Запошљавање и незапосленост – I полугодиште 2001. Године

Рецесија након промене система, односно привредни успон променили су просторну структуру земље. Било је више покушаја да се просторна структура земље одреди на основу развијености. На једној страни осовине развијености налазе се *подручја у динамичном развоју*, главни град, западна погранична подручја у повољном положају у успону, односно туристички регион Блатног језера. На другој страни налазе се кризна индустријска подручја, унутрашња периферна сеоска подручја и погранична подручја у неповољном положају. *Даље се одвија диференцијација руралних подручја*. Обично напредују пре свега села погодна за одмор у близини градова у којима има радних места, а која се налазе у близини повољних саобраћајних чворова, односно у лепој природној средини. Сеоске средине које су и раније, дакле за време социјализма биле заостале, односно села регије тешке индустрије све више заостају у надметању у тржишном привређивању.

Друштво у транзицији

Број запослених у постсоцијализму смањен је за 1 милион људи у односу на златно доба социјализма. Објашњење за ово је делимично опадање броја радно активног становништва, а с друге стране реструктурирање привреде (увођење ефикасније тржишне економије). У односу на раније године, након промене система тек од 1998. године почиње да расте број запослених.

Део некада запосленог радно активног становништва сада је незапослен, постали су инвалиди рада или превремено пензионисани, односно живе од рада на црно. Велики број незапослених живи од данас до сутра. Сужавају се прохтеви, навикне се на незапосленост, крађе ради преживљавања постају дневна појава. Деца се с оваквим примерима не суочавају само код родитеља, већ и суседа. Нове генерације стасавају у оваквој културној атмосфери у ширем смислу и за њих постаје природна животна стратегија *морал инсаниту* (морално лудило) и за генерације ових слојева постојаће латентна опасност отуђења од друштва, стање слично оном у трећем свету, одатле је веома тежак повратак (*Szögyi* 1995).

Мађарска се вратила тржишној економији у ери новог капитализма и интереси капитала су "оборили" све друге интересе, односно функционисање друштва подредили су владавини капитала. Ублажено је заостајање земље за животним стандардом Западне Европе (*Табела бр. 1*). ГДП по глави становника у 10 земаља које су маја 2004. године постале чланице Европске уније износи 40% од просечног ГДП-а 15 земаља ранијих чланица. Мађарска има мало бољи просек, 56%, међутим, почетком деведесетих година ГДП по глави становника Мађарске износио је свега 34% у односу на земље чланице ЕУ. Међутим, плате у 2004. години износе свега 30% од просека ЕУ. Социолози и други истраживачи друштва наглашавају да јефтина мађарска радна снага не сме да остане и даље главни фактор за привлачење капитала. Како би се ово и у пракси остварило, потребне су интересне организације које су способне да исказују интересе и према радницима. Даље, потребно је такво цивилно друштво које наступа као снага за вршење притиска и ограничавање елитизма.

Табела бр. 2.

Редослед земаља које су 2004. године ушле у Европску унију на основу ГДП-а (рачунајући на паритету куповне моћи) €/ становник

Редни број	Земља	€/ становник
1.	Словенија	17.700

2.	Кипар	17.400
3.	Чешка	14.400
4.	Мађарска	13.600
5.	Малта	11.700
6.	Словачка	11.400
7.	Естонија	10.000
8.	Пољска	9.500
9.	Литва	9.400
10.	Летонија	8.500
	15 ранијих држава чланица	24.000

Извор: www.ey2004.xu

Дакле, када је Мађарска из социјализма прекорачила у нови капитализам у земљи – за разлику од капиталистичких западноевропских земаља благостања - није било актера који би се успротивили интересима капитала. У међувремену и у Западној Европи је нестао капитализам благостања, али тамо је већ тада био створен широк средњи слој. Наспрам тога у Мађарској се одвијала изразита друштвена поларизација. Приходи највишег 10%-ног слоја друштва су за 9,5 пута већи у односу на приходе најнижег 10%-ног слоја. Појавила се и 6%-на *горња средња класа*, која је апсолутни добитник у новом капитализму.

На другој страни постоји широк слој ниже класе који се може делити на два дела:

1. У Мађарској постоји слој испод "*underclass*". Овде спадају најсиромашнији људи којима ни гола егзистенција није обезбеђена. Део њих чак нема ни кров над главом (бескућници), други део станује негде илегално, или има сиротињски дом. Егзистенцију им обезбеђују социјална давања (социјална помоћ, минимална пензија, дечији додаток). Овом друштвеном слоју припада око 10% становништва, али овде спада и 80 до 90% ромског становништва земље.

О броју ромске популације постоје противречни подаци. Према статистици Роми су они који се изјашњавају као Роми. Међутим, знатан део ове мањине приликом пописа становништва изјашњава се као Мађар. У социолошким истраживањима Ромима се сматрају они за које средина сматра да су Роми. У Мађарској је до сада било три истраживања о Ромима и о броју ромске популације створене су следеће констатације (*Табела бр. 3*)

Табела бр. 3.

Број Рома у Мађарској

Година	Број
1971	270–370 хиљада
1993	420–520 хиљада
2003	520–650 хиљада

Извор: Кемéну–Јанку, 2003.

Док у Мађарској 63% радно активних мушкараца зарађује, ова пропорција је свега 30% у случају мушкараца Рома (*Табела бр. 4*).

Табела бр. 4.

Пропорција запослених радно активних мушкараца у %-има

Године старости	Укупна популација	Роми
15–19	12,9	17,7

20–29	68,0	35,0
30–54	76,9	33,8
55–59	43,1	15,4
Укупно	63,4	30,8

Извор: Кемéну–Јанку, 2003.

2. Осталих 30% друштва спада у *underclass*. Они су у таквом положају да је њима озбиљан проблем прибављање добара за голу егзистенцију.

Око четвртина младих је функционално неписмена, односно уме да чита и да пише, али нема знање које би могла да уновчи, које би се могло усмерити ка стварању услова за егзистенцију. Образовне установе се финансирају из буџета локалних самоуправа, а која ће се школа финансирати, зависи од материјалног положаја локалних самоуправа (*Gazsó–Laki* 2004). Обично тамо где је највећа потреба за квалитетним образовањем, тамо су најминималнији материјални услови. Истовремено, тамо где је у погледу школства најбоља ситуација (Будимпешта и велики градови), тамо су и услови образовања најбољи.

У социјализму је створено егалитарно друштво, на основу тога, као и осећаја друштвене правде са правом се поставља захтев у великом делу мађарског друштва да се заустави друштвена поларизација и да се успостави праведнија расподела јавних дажбина. Мање школовани слојеви заговарају преиспитивања и обустављања приватизације, те потребу изједначавања разлика у приходима, а овим се користе приликом изборних кампања популистички политичари. Јавност која је више упућена у суштину друштвених проблема, међутим, тражи само прогресивнији порески систем у односу на висока примања и преусмеравање вишка прихода онима који су у највећој оскудици, односно траже да повремено затезање каиша становништва зависи од прихода.

Закључак

Враћајући се на теорију *Münch* поменути у уводу можемо констатовати да се у Мађарској модернизација прва два подсистема одиграла. У земљи су успостављени тржишна привреда и вишепартијски систем, односно правна држава. Међутим, мали је напредак у области модернизације подсистема заједнице и културе. Није се још створило развијено грађанско друштво и земља се још налази у периоду транзиције. Разлози томе су то што се у протеклих више од десет година у Мађарској није афирмисала друштвена политика чији би циљ био кочење крајњих неједнакости, интеграција људи са периферије друштва, изградња и ефикасно функционисање система институција за репродукцију и развој хуманих ресурса. И ако би се то уклопило у настојања за економско и друштвено сврставање земље, истовремено би се створиле могућности да се барем за младе генерације из осиромашених породица које су доспеле на руб друштва отварају некакве шансе за уздизање и излазак из садашње, често наизглед, безизлазне ситуације.

С временом, паралелно са растом привредног учинка земље, много штошта ће се само од себе решити. Међутим, тренутно је веома висок проценат губитника друштвене транзиције, због тога је питање само то да ли ће се у блиској будућности у земљи остварити таква друштвена политика која ће повећати шансе и за најниже слојеве.

ЛИТЕРАТУРА

- Andorka R. 1997: Bevezetés a szociológiába. Budapest, Osiris
 Beluszky P.–Györi R. 1999: Magyarországi városhálózat és az EU csatlakozás. Tér és Társadalom, XIII. évf. 1–2. sz. 1–30. pp.
 G. Fekete É. (ed.) 2002: A tartós munkanélküliség kezelése a vidéki térségekben. Miskolc–Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja.
 Gazsó F.–Laki L. 2004: Fiatalok az újkapitalizmusban. Budapest, Napvilág

- Kemény I.–Janky B. 2003: A 2003. évi cigány felmérésről. In (ed.) Kállai E.: A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentés. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 7–26 pp.
- Kovács T. 2003: Vidékfejlesztési politika. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Magyarország Nemzeti Számlái (National Accounts Hungary) 2001–2002. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2004.
- Müncsh, R. 1993: Die Kultur der Moderne. 1–2. Bde. Frankfurt, Suhrkamp.
- Nemes Nagy J. 1998: Vesztesek–nyertesek–stagnálók. Társadalmi Szemle, LIII évf. 8–9. sz. 5–18. pp.
- Rechnitzer J. 1993: Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk. Győr, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja.
- Rostow, W.W. 1960: The Stages of Economic Growth. Cambridge. Cambridge UP.
- Szalai E. 2001: Gazdasági elit és társadalom. Budapest, Aula.
- Szögyi L. 1995: A társadalmi átalakulás hatása az aprófalvakra. In Kovács T. (ed.) A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. 459–463 pp.
- Tóth E. (ed.) 2002: Az agrárgazdaság átalakulása és lehetséges szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU csatlakozásra. Agrárgazdasági Tanulmányok, 4. Budapest, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- www.eu2004.hu

Terez Kovacs
Centre for Regional Studies
(HAS), Hungary

S u m m a r y

HUNGARIAN SOCIETY IN TRANSITION

In the post-socialist era in the economic life of Hungary profound changes started. The most important were privatisation and coming of foreign capital. Therefore, strong differentiation started, which had both spatial and social aspects. The capital, Budapest, and the northwestern part of Hungary developed very dynamically, while southern and eastern part of the country stagnated.

All of this influenced social differentiation: in 1998 the difference between 10% of the richest and the 10% of the poorest strata in society was 5,8:1, while in the year 2000 they were 9:1. Unemployment and poverty became widespread. Deep social problems have not been solved by now.

Key words: Hungarian society, transition, social differentiation, unemployment, poverty.